

CUMHURİYET'İN ELLİNCİ YILINDA "SÖYLEV"İN SAHNE ÜZERİNDEKİ YORUMU

Özdemir NUTKU

Mustafa Kemal Atatürk'ün, 15 ile 20 Ekim 1927 tarihleri arasında, "Halk Fırkası"nın İkinci Kurultay'ında söylediği *Nutuk*¹, yeni Türk devletinin kuruluşunu ve bu kuruluşdaki olayları ele alırken Cumhuriyet kuşakları için aydınlatıcı ve öğretici bilgileri kapsayan önemli bir yapıttır. Bu yapıtta yalnızca yapılmış olan işler değil, ileride de yapılması gereken, çağdaş bir Türk devletinin dünyadaki yerini alması için zorunlu olan tutumun özellikleri ve ana düşüncesi de vardır. Modern Türk devletinin önemini, gelişme olanaklarını ve çözüm yollarını bulmada değerli bir yol gösterici olan bu yapıt, bizce genç kuşakların mutlaka okumaları gereken, vazgeçilemeyecek bir bilgi kaynağıdır.

Bu yapıtın sahneye uyarlanması çeşitli noktalardan büyük zorluklar ortaya çıkarır. Çeşitli ve değişik birçok durumun birbiriyle olan karmaşık ilişkileri, dört yıllık bir süre içindeki çok yönlü olaylar, bu olaylar içindeki, olumlu ve olumsuz yanlarıyla tümü birer yorum gerektiren çok sayıda insan, aynı anda gösterilmesi gereken karşıtlıklar, eski ile yeninin çatışması, Orta Çağ anlayışı ile çağdaş düşünce devriminin sonuçlandığı çelişkiler ve daha birçok özellik böyle bir yapıtın daha çok sinema sanatı yoluyla yansıtılabileceğini gösterir; bunun için de, yapıt, bir film senaryosuna daha uygun ve sinemada daha başarıyla varedilebilecek nitelikleri kapsar.

¹ Önder'in, otuz altı saatten fazla süren ve ancak altı günde bitirebildiği *Nutuk*, belgeleriyle birlikte, ilk kez Arap harfleriyle 1927 yılında basılmıştır. Latin harflerinin kabulünden sonra, yetişen kuşakların yararına olmak üzere, 1934'te, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü tarafından üç cilt olarak yayımlanmıştır; bu baskının ilk iki cildi metni, üçüncü cildi de belgeleri kapsar. Bunun altıncı baskısı 1963 yılında yapılmıştır. Aynı yıl, Türk Dil Kurumu, bu yapıtı öztürkçeye aktararak iki ciltte toplamıştır. Kurum bunun üçüncü baskısını 1966'ta yapmış ve dördüncü baskıya geçmiştir. Sahne oyunu için Türk Devrim Tarihi Enstitüsü'nün 1962'de yayımladığı beşinci baskı ile, Türk Dil Kurumu'nun yayımladığı birinci baskı kullanılmıştır.

Bu yapıtı tiyatro sahnesine uyarlariken, bir çok sorunla karşı karşıya olduğumuzu ve engellerin kolayca aşılamıyacağını bildiğimizden, hiç olmazsa bu büyük yapıtın içeriğini ortaya çıkartmak düşüncesiyle- -kronolojik gelişmeyi bozmamaya çalışarak- -bazı seçmeler yaptık. Bu geniş kapsamlı yapıtın içeriği bizi doğrudan doğruya "epik" özellikleri de kapsayan *açık biçime* yöneltti. *Açık biçim*, çeşitli açılardan yarar sağlıyordu; bunların başında, tabloların ve geçişlerin kolayca yerlerinin değiştirilebilmesi, budanabilmesi ya da yerlerine başkalarının konulabilmesi geliyordu. Bu esneklik, düşünce yapısını bozmadan ve biçimsel herhangi bir kusur ortaya çıkartmadan değişiklikler yapabilme olanaklarını sağlıyordu. Her yönetmen, kendi çalışmasının bütünlüğü içinde, istemediği sahneleri, geçişleri çıkarabilir ya da yerlerine başkalarını koyabilirdi. Açık biçimin başka bir yararı ise çağdaş tiyatronun temel anlatım biçimi olduğu kadar, daha önemlisi, geleneksel Türk tiyatrosunun da en önemli özelliği olmasıydı. *Nutuk* metni temel alınarak yazılacak oyunun hazırlanmasında tutulacak en kestirme yol da çağdaş tiyatronun çok kullandığı "collage" tekniğine başvurmaktı. Bu teknik, özellikle, budama, yer değiştirme, ekleme açısından yönetmene rahatlık sağlar. Ancak anlaşılacağı gibi, ne kadar esnek olursa olsun, "collage" ile hazırlanan bir dramatik gelişimin de kendine özgü düşünce gelişimini bozmamak, yıpratmamak gerekir. Başka deyişle, yönetmen, yapacağı değişikliklerde oyunun anlamını sonuçlandırarak, yorumu bütünlüyecek yolda hareket etmelidir.

Adını *Söylev* koyduğumuz oyun 15 tablodan kuruludur. Her tablo kendi gelişimi içinde bir bütün olduğu kadar, çeşitli geçişleri kapsar ve öteki tabloların düşünce gelişimine de bağlanır. Bunlar kronolojik gelişmeye göre sıralanmıştır, ancak her tablo kapsamı ile, kendi içinde, belli bir olayı tamamlar nitelikte kurulmuştur. Sahne metninde, bu tabloların yanısıra, bir de belgesel açıklamaları getiren bir Ön Oyun ile Son Oyun vardır. Oyunun uzunluğu normal süreden (1 saat 45 dak. ya da 2 saat) daha fazladır. Bu da, budamaların daha kolayca yapılabilmesine yardımcı olur. Ayrıca, oyunda, düşünce ne kadar tek açıda toplanmış olursa olsun, bu düşüncenin gelişimi, hiç kuşkusuz, normal süreden daha fazlasını gerektirmektedir.

Oyunun belgesel niteliğini korumak için, sahnelerin kuruluşunu Atatürk'ün sözlerine göre değerlendirdik. Başka kaynaklardan aktardığımız bilgileri de yine onun söylediklerinin ışığında yaptık. Bu oyun herhangi bir eleştiriye değil, Mustafa Kemal'in açısından olay-

ların ve durumların yorumunu getirmektedir. Zaten onun yorumunda da, yeni kuşakları ve Türk halkını aydınlatacak yeterli bilgi ve eleştirisi vardır.

Nutuk'ta bulunan ve çok yönlü sonuçlar getiren olaylar, Türk ulusunu yoketme kararında olanlarla, buna her türlü yoksunluk içinde, ama bütün güçleriyle karşı duran kişiler arasındaki çatışma olarak özetlenebilir. Bu olaylara karışmış kişiler kendi iç çelişkileri içinde sayısız özellikler gösterirler; ancak bir ana bölümlene yapmak gerekirse bunları dört temel bölümde ele alabiliriz: 1) Mustafa Kemal ile birlik olanlar; 2) kararsızlar ya da bilinçsizler; 3) iç düşmanlar, yâni çeşitli kişisel çıkarlarla Türk ulusunun parçalanması düşüncesine hizmet edenler: bunların arasında para, makam, günlük kazançlar için düşmanla işbirliği yapmış olanlar kadar, dini kötüyü kullanarak gelişmeye engel olan bilgisiz, yobaz kişiler de vardır; 4) dış düşmanlar.

Bu dört ana bölüm içinde gözlenen kişiler, ayrıntıya inildiğinde, elbette çeşitli ayrıcalıklar gösterirler. Mustafa Kemal ile birlik olanlar arasında ona tam anlamıyla bağlı ve ülkülerini bilen kişiler görüldüğü kadar, onun yapmak istediğini tam kavrayamayanlar, ona karşı kişisel kıskançlık duyanlar, hilâfet ve saltanatın sürdürülmesini isteyenler, onun yaptıklarından kendilerine pay çıkararak ortalıkta dolaşanlar, düşmanlıklarını sonradan ona suikast hazırlıyacak kadar ileri götürenler ve benzerleri de vardır.

İkinci bölümde sözünü ettiğimiz kararsız ya da bilinçsizler arasında, vatansever olmakla birlikte, olayları doğru yorumlayamayan, yaşadığı günleri değerlendiremeyen, bunun için de zararlı olabilen kişiler yer alır. Bunların arasında tanınmış yazarlar, gazeteciler, fikir adamları bulunmaktadır; bunların bir bölümü sonradan "Kuvayi Milliye" ruhunu kavramış, başka bir bölümü ise bilerek ya da bilmeden düşmana hizmette bulunmuşlardır. Dört ana bölüm içinde, Bağımsızlık Savaşı'nın en çelişkili ve üzerinde en çok inceleme gerektiren kişileri bu bölümdedir. Çünkü bunlar vatanseverlik adına, halk adına, düşünce ve kültür adına vatanseverlerin, halkın karşısında yer almışlar, düşünce kültür açısından da gelişim çizgisinin çok gerilerine düşmüşlerdir.

Bu temel bölümlenmenin en aydınlatıcı kesimi, iç düşmanlardır; bunların arasında değişik yönlerde çaba gösterenler vardır, ama bunlar her durumda kendi çıkarları dışında hiçbir şeye değer vermeyen, her ne bahasına olursa olsun, kendi günlük kazançlarının ötesinde

çaba göstermeyen ve eskik olan insan yanlarıyla her an ulusunu ve halkını arkadan vuran ya da dindarlıkları gerçek olmadığından islâm dinini bir araç durumuna indirerek din işportacılığı yapıp bilgisiz kişileri kandırıp onları yanlış yola sevkeden kişilerdir. Nekadar acıdır ki, o dönemdeki İngiliz elçiliğinin casusu durumunda olan Rahip Frew'un ortağı, ondan durmadan ödenek alarak ona hizmet eden bir numaralı kişi din adamı kisvesi altında iş gören Sait Molla'dır².

Dış düşmanlar başta İngiltere olmak üzere, Yunanistan, Fransa ve İtalya'dır. Bunlara bir süre için Amerika'yı da ekleyebiliriz. Ancak Türklerle karşı karşıya gelen ülkeler arasında, hém tutum hem de dış siyasetleri yönünden önemli ayrıcalıklar vardır. O dönemin İngiliz kabinesinin başbakanı olan Lloyd George, Avrupa kültürünün kaynağının hâlâ o günkü Yunanistan'da olduğunu sanan ve Byron vari romantik tutumu ile karşısına aldığı Türk ulusununun yeteneklerini ve niteliklerini dikkate almadan kendi dış siyasetini de çıkmaza götüren bir kişi olduğu kadar, Yunanistanı tuzağa düşüren siyasetin de baş kahramanıdır. Lloyd George, Yunanistan'ı kazdığı çukura iterken, Fransızlar ve İtalyanlar daha başka bir hava içindeydiler. Onlar Yunanistan'ın Anadolu içlerine girdikçe, tehlikeye yaklaştığını ve dağılan ordusuyla bir şey yapamayacağını bildikleri kadar, İngiltere'nin de etkisini artırmasına karşıydılar. Türklerin güçlenmesini istemeyen Lord Curzon bile Lloyd George siyasetinin yanlış ve iflâs etmek üzere olduğunu anlamıştı. Amerika ise uzaklardan Türklerin anayurdunu payediyordu: o dönemde tarihini bile bilmediği büyük bir ulusun topraklarını, ziyafet sofrasında servis yapan bir ev sahibi rahatlığıyla dağıtıyordu. Anglosakson siyaseti, dış dünyaya kapanmış olan Wilson'a Mustafa Kemal'i bir "çete reisi" olarak tanıtmıştı. Ama General Harboard'un yönetimindeki kurul Anadolu'ya gelip Mustafa Kemal'le konuştuğunda büyük bir değişiklik oldu. General Harboard, Amerika'ya döndüğünde kendi duygusunu gazetecilere şöyle özetliyordu: "*Buradan ayrılırken bana Mustafa Kemal için bir eşkiyadır, demişlerdi. Oysa onun çok büyük bir lider olduğunu gözlerimle gördüm. Eğer mümkün olsaydı, onun yanında kalır, ona yardım ederdim*"³.

Oyunda, bu dört ana bölüm, olayları ve bu olaylarla ilgili kişileri ile kullanılırken bir seçmeye gidilmiştir. Bu hem gereksiz tekrarları, önlemiş hem de tutum açısından benzerlik gösteren olayları daha özetli bir biçimde sağlama olanağını vermiştir. Açık biçimin gerektir-

² Bkz. *Nutuk*, I, 7, 37-8, 252-3, 263, 292-302, 328 ve 401.

³ Bıyıkhoğlu, 65.

diği gibi, oyunda olaylar ön düzeydedir. Ancak bu olayların anlamı da onlarla ilgili kişilerin tavırlarıyla ortaya çıkmıştır.

Oyunun Kuruluşu:

Oyun on beş tablodan kuruludur; ayrıca genel serimi getiren bir girişle—buna önoyun diyoruz—genel sonucu veren bir sonoyun vardır. Önoyunda 30 Ekim 1918'deki Mondros Ateş-kes Antlaşması'ndan 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline değin gelişen olayların perdeye yansıtılan resim ve yazılar yoluyla kısa bir özeti görülür. Sonoyunda ise 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilânından, 5 Aralık 1934 tarihinde kadınlara seçme ve seçilme hakkı veren yasanın çıkarılışına kadar olan gelişimlerin çeşitlemeler yoluyla bir özeti sağlanmak istenmiştir. Bu sonuçta ayrıca Mustafa Kemal'i oynayan oyuncunun da bulunduğu bir koro parçası vardır. Başa ve sona konulmuş olan bu özetler asal on beş tabloyu çerçeveleyen ve yalnızca serim özelliği olan sahneleri kapsar.

Bu oyunda Mustafa Kemal hem anlatıcı, hem oyunun baş kahramanıdır. M.Kemal'i oynayan oyuncu üst yükseltiye konulmuş bir masa ve bir masa lâmbasının ışığında *Nutuk* adını verdiği eserini yazar; onun yazdıkları hoparlör yoluyla seyirciye iletilir. Bu yolda yapılan her anlatımın kısa süreli bir sahnesi seyirci önünde oynanır. Mustafa Kemal'in bulunduğu sahneler için de, onu canlandıran oyuncu yerinden kalkar ve sahnedeki yerini alır.

Oyun alanı "simultane" anlayışta kullanılmıştır ve arkaya verilen kısa sahnelerle gelişir. Söz gelimi, aynı anda dört ya da beş küçük sahne birbirine bağlı olarak ya da karşıtları vererek oynanır. Sahnenin her iki yanındaki yükselti her birine karşıt güçlerin oyun alanlarını saptar. Bir yanda, düşmana boyun eğmiş olan Osmanlı kabinesi, öbür yanda düşmana karşı direnişe geçmiş olan "Kuvayı Milliye" vardır. Sahnenin orta düzeyi çeşitli sahneler için kullanılmakla beraber daha çok koro parçaları ve gösterileri için ayrılmıştır.

İzmir'in işgalini stilize ve simgesel bir yolda gösteren 1. Tablo Mustafa Kemal'in anlatımı ile başlar. Ön oyunda, düşmana karşı direnme eylemine geçmiş ulusal örgütleri yansıtan ve arkaları seyirciye dönük olarak sahnenin bir yanına dengeli bir biçimde dizilmiş olan kişiler, hoparlörden verilen anlatımdan sonra, "*vatanımı seven maşatlığa gelsin*" sözleriyle sahne ortasında toplanırken sahnenin dört bir yanından da ellerinde meşaleler halk gelir. "*Reddi-ilhak*" ilkesini kabul eden bu kalabalık, büyük bir patlama sonucu sonbahar yaprak-

ları gibi birbiri üzerine düşerler. Olan biteni ayakta şaşkınlıkla seyreden bir kişi kalır: bu Hasan Tahsin'dir. Tabancasını gelişi güzel ateşleyen Hasan Tahsin de bir yaylım ateşi sonucu yere düşer. Ölülerden küçük bir tepe ortaya çıkar. Perdede "15 Mayıs 1919-İzmir'in İşgali" sözleri yansıtılmıştır. Bir iki saniyelik bir sessizlikten sonra yavaş yavaş yükselen bir yürek atışı sesi gelir. Yöresel bir ışıklama düzeninin donuk ışıkları altında bu ölü tepesi tartımlı ve kesik hareketlerle kıvıldamaya ve giderek simgesel bir yürek biçimini alıp çarpmaya başlar. Bu yürek atışı az sonra bir Balıkesir zeybeğine dönüşür. Önce düşsel bir yavaşlıkta başlayan bu zeybek gittikçe hızlanıp coşkuya doğru yönelir ve doruğunu bulduğu zaman birden kesilir.

Yukarda anlatılan bu stilize bölümde İzmir'in İşgali ile aynı anda oluşan ulusal direniş gücü simgelenmek istenir. Başka deyişle, ölüm, içeriğinde yaşama tutkusunu da getirmiştir. Ölüm ile hayat aynı anda varolmuştur. Nitekim tarihsel gerçekler de, İzmir'in işgalinin "Kuvayi Milliye" ruhunu daha genişlettiğini ve Türkleri büyük bir kızgınlığa ittiğini göstermektedir.

Ölüm-Hayat oluşumunu simgeleyen I. Tablo'yu, ölüm-kalım savaşının başlangıcını simgeleyen "Samsun'a gidiş" adı verilen II. Tablo izler. Mustafa Kemal'in bu tablodaki altı anlatımında, Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu, onun Samsun'a gidiş nedenleri ve bağımsız bir Türk Devleti kurma konusundaki düşünceleri yer alır.⁴ Bu anlatımlara bağlı olarak yedi kısa sahne vardır. Bunların üçü o dönemin sadrazamı Damat Ferit Paşa ve kabinesi, ikisi İngilizler, ikisi de Mustafa Kemal'in yakın dostları ile ilgilidir. Mustafa Kemal'i İstanbul'dan uzaklaştırmak isteyenler bir yandan da onun Samsun'a gitmesinden kaygı duymaktadırlar. Damat Ferit, Mustafa Kemal'in Samsun bölgesinde ne yapacağını sorar: bu kuşku Mustafa Kemal'in yakın dostu ve o dönemde genel kurmay başkanı olan Cevat Paşa tarafından giderilir⁵. O dönemin Harbiye Nazırı Şakir Paşa Mustafa Kemal'in müfettişlik yönergesine imza atmaz, mühürü genel kurmay ikinci başkanı Kâzım Paşa'ya vererek yönergeyi mühürletmekle yetinir⁶. Osmanlı Harbiye Nezaretinde İngilizlerin irtibat subayı olan yzb. Bennett, Mustafa Kemal ile birlikte Samsun'a gideceklerin listesini "bir barış misyonundan çok bir savaş komitesine benziyor" sözleriyle deyimli-

⁴ Bkz. *Nutuk*, I, 7-16.

⁵ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, 34-41.

⁶ Kinross, I, 244.

yerek kuşkusunu belirtir⁷. Bu kuşku daha sonra İngiliz karargâhı yoluyla Damat Ferit'e de iletilir⁸.

Bu durumda, Damat Ferit ve kabinesi gibi İngilizlerle işbirliği yapanlar yanısıra, “*bir şeyler yapılması gerektiğini*” düşünen ve Mustafa Kemal'in Samsun'a gidişiyle “*bir şeyler olabileceğini*” sezinleyen kişiler de vardır. Bunların yanısıra, Osmanlı İmparatorluğunun içine düştüğü duruma üzülen, ama korkudan susan zayıf kişiler de bulunur. Bu çeşitli güç kaynakları paralellikleri ve karşıtlıkları ile kısa sahneler içinde gösterilmiştir.

II. Tablo'dan itibaren Mustafa Kemal'in, dolayısıyla ulusal hareketin, karşısına dikilen düşmanların serimine başlanır. Ayrıca, Mustafa Kemal'in Anadolu'daki faaliyetini İstanbul'dan destekleyecek kişiler de gösterilmiştir. Cevat Paşa, Fevzi Paşa, Kâzım Paşa ve Mehmet Ali bey bunların başlıcalarıdır.

“*Örgütlenme Hazırlıkları*” adı verilen III. Tablo'da Mustafa Kemal'in hoparlörden verilen anlatımı yoktur. Burada İki telgraf sahnesi ile Damat Ferit ile nazırlarının Mustafa Kemal'in bir yazısı dolayısıyla toplantı ve konuşmalarını gösteren bir sahne vardır. İlk telgraf sahnesi Anadolu'nun çeşitli yerleriyle Mustafa Kemal'in bağlantısını gösterir. Bunlardan sonra Damat Ferit'in, Mustafa Kemal'i geri çağirtmak düşüncesiyle yaptığı toplantı gelir. Arkadan düşman tarafından yapılan işgalleri kınamak için etkili mitingler yapılmasını Anadolu'nun dört bir yanına bildiren telgraf sahnesi verilir. İki telgraf sahnesinin ortasına gelen Damat Ferit'in toplantı sahnesi bu tablonun ağırlık noktasıdır. Burada Mustafa Kemal'in İngilizler ve Yunanlılar üzerine olan raporu tartışılır. Dikkat edilince bunun ulusal direnişin ilk kesin bildirisi olduğu anlaşılır. Bu bildiride Mustafa Kemal, manda düşüncesinin kabul edilmeyeceğini, Yunanlıların Türk topraklarında hiçbir hakkı ve egemenlik düşüncesi olamayacağını, buna karşılık ulusun birlikte direneceği ilkelerinden söz eder⁹. Kabinenin buna olan tepkisi oldukça yüzyededir. Damat Ferit “Müfettiş Paşa”nın yetkilerini aştığını, siyasetten bir şey anlamadığını, Osmanlı Devleti'ne kafa tuttuğunu ve bunun için de geri çağırılması gerektiğini belirtir. Bu sahnede vurgulanmak istenen önemli bir nokta da, kabine nazırlarının sayısı ne olursa olsun, bu kabinede söz hakkının yalnızca Damat Ferit'in

⁷ aynı, I, 253.

⁸ aynı, I, 256.

⁹ Bryikoğlu, 49

kendisinde olduğunu göstermektedir. Kabine demek, Ferit Paşa demektir. Ötekiler, kafa sallayıp onun sözlerini onaylamakla görevlidirler.

“*Mitingler*” adı verilen IV. Tablo, bir önceki tabloyu destekler. Bu sahne stilize bir biçimde ele alınmış mitinglerle başlar. Bunu miting için karar almak üzere yapılan bir toplantı sahnesi izler. Yunanlıları protesto etmek için Trabzon’da yapılması düşünülen mitingi düzenlemek için toplananlar, aralarına Rumlardan da kişiler almışlar, doğal olarak da bu miting yapılamamıştı. Bu bilinçsizce ve gevşekçe olan tutum bu sahnede sergilenmek istenmiştir. Sonuç da Mustafa Kemal’in hoparlörden verilen sözleriyle getirilmiştir: “(. . .) *Yunanlılar aleyhinde ulusal gösteri toplantısına Strati, Polidis efendileri katmak gibi, bu hareketin ciddiliği ile bağdaşmayan gevşeklikler, tabii ki İstanbul ve düşmanlar için pek değerli belirtileri sayılacaktır*”¹⁰. Bu sözler sonradan gelen sahneye bağlanır. İstanbul hükümetinin başında bulunan Damat Ferit bir kokteylde büyük devletlerden birinin mandaterliğinin kabul edileceğini ve “*bir çapulcular gurubu olan*” Kuvayı Milliye’nin pek yakından dağıtılıp Mustafa Kemal Paşa’nın da geri çağrılacağını açıklar. Bunu “İngiliz Muhipleri Cemiyeti” adına İngiliz mandaterliğinin istenmesi konusunda bütün Belediye başkanlıklarının harekete geçmesini isteyen Sait Molla’nın telgrafı izler.

İstanbul’da bu gibi haince eylemler sürüp giderken, Mustafa Kemal de Anadolu’da sağlam bir örgütlenmenin temelini atmaktadır. Anadolu ve Rumeli ulusal örgütlerini birleştirmeyi hedef tutan bir projenin imzalanması konusu bir sahneyle gösterilir. Burada Rauf beyin çekimser ve Refet beyin karşı tutumu gün ışığına çıkarılmıştır¹¹.

Mustafa Kemal’in ordudan ayrılışını ve onun aleyhine çevirilen dolapları gösteren V. Tablo, İngiliz kuvvetleri başkomutanı General Milne’nin Osmanlı Harbiye Nazırı’na emir veren tavrıyla, Mustafa Kemal’in derhal geri çağrılmasını isteyen sahnesiyle açılır. Bundan sonraki sahnelerde aşamalı olarak Mustafa Kemal’in İstanbul’a geri gelmesi için harcanan çabalar sergilenir. Önce onun İstanbul’da, sonra Anadolu’da “*hava değişikliği*” izni alıp hiçbir şeye karışmaması istenir, bir süre sonra da görevine son verildiği bildirilir. O dönemde Dahiliye Nazırı olan Ali Kemal’in 23 Haziran 1919 tarihli genelgesinde, Kemal Paşa’nın “*İngiliz mümessil-i fevkalâdesinin talep ve ısrarıyla azledildiği*” bildirilir¹². Mustafa Kemal’in bundan ancak Sivas’a var-

¹⁰ *Nutuk*, I, 23.

¹¹ aynı, I, 34.

¹² aynı, I, 36.

dığı 27 Haziran tarihinde haberi olur ve 8-9 Temmuz gecesi de ordudan istifa eder. Nazır Ali Kemal de hükümetten çekilir. Vahiddettin'in, ona bağlılığından büyük umut ve avunç duyduğu Ali Kemal'in aslında Sait Molla yoluyla Rahip Frew ve dolayısıyla İngiliz Büyük Elçiliği ile bağlantı kurduğu bundan sonra gelen bir sahnede anlaşılır. Sait Molla, Rahip Frew'a yazdığı 24 Ekim 1919 tarihli mektupta Ali Kemal'in "*elde bulundurulması*" gerektiğini söyledikten sonra, "*Bu fırsatı kaçırmıyalım. Bir hediye takdimi için en münasip zamandır,*" der. Yine aynı mektupta Ali Kemal'in Rahip Frew'un isteklerine "*harfiyyen riayet edeceği*"nden ve Zeynelabidin partisiyle "*teşrik-i mesai ederek*" işleri bulandıracağından söz edilir¹³.

Bu tablo, Mustafa Kemal'in ordudan istifa ettikten sonra çeşitli kimselerin tavırlarını açıklayan bir sahne ile son bulur. Ordudan ayrıldığı için onun yanından ayrılanlar olduğu kadar, onu bir lider olarak bütün güçleriyle destekleyen kişiler de vardır; burada her iki tavrı getiren kişilerden birer örnek verilir.

VI. Tablo, Erzurum Kongresi hazırlıklarına açılır. Bu sahnede, Mustafa Kemal'in Anadolu'da bile bir kongre toplamakta ne gibi engellerle karşılaştığı, "Misak-ı milli" ve onun devrimci kişiliğini yansıtan üç önemli sahne vardır. Bir birlikle Erzurum'a gelmiş olan İngiliz albayı Rawlenson'un kongreyi engellemek istemesi, ama Mustafa Kemal ve yandaşlarının tutumu karşısında gerilemesi ilk sahnede gösterilir. İkinci sahne "Misak-ı milli"nin ilkelerini ortaya koyar. Bu tablonun sonuncu sahnesi Mustafa Kemal'in kişiliği açısından önem taşır. Çünkü bu sahnede onun daha başlangıçta Cumhuriyet'i, çeşitli devrimleri ve yapılacak işleri tasarlamış olduğu anlaşılır. Onun yakın dostları bile, bir gece, sabaha karşı coşkuyla açıkladığı düşüncelerini içten de olsa "hayalperestlik"le suçlarlar. Bu sahnede onun uzak görüşü vurgulanır. O yeni bir çağın başladığını, ilerde sömürgecilik ve emperyalizmin karşısına dikilecek güçlerin, "*hiçbir renk, din ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir uyum ve işbirliği çağı*"nın egemen olacağını içtenlikle belirtir¹⁴.

Onun bu sahnesi VII. Tablo'nun başındaki Damat Ferit'e gönderdiği telgrafa bağlanır. Damat Ferit, Avrupa'dan hiç bir şey becermeden dönünce, Mustafa Kemal ona 16 Ağustos 1919 tarihinde uzun bir telgraf çekmiştir. Bu telgrafta, o, yaşama hakkı ve bağımsızlığı için çalışan ulusal güçlerin hedeflerindeki temizlik ve ciddiliğe

¹³ aynı, I, 296-7

¹⁴ bkz. Karal, 17.

karşılık, İstanbul'daki kabinenin onlara düşmanca bir tutumla davranmayı uygun bulmasını çok üzüntü verici bulduğunu, oysa Türk ulusunun her türlü hakkını elde edecek güçte olduğunu belirtir¹⁵.

VII. Tablo, Sivas Kongresi ve Amerikan mandası ile ilgili olan bir kesimdir. Burada Amerikan mandası üzerine tartışmalar çeşitli düzeylerde ele alınır. Tablo'nun başındaki Mustafa Kemal'in telgrafı herhangi bir manda çözümüne karşı olan ve ulusun egemenliğini temel alan telgrafı, onun bu konudaki kesin tavrını verdikten sonra, ilk sahne Halide Edip ile Amerikalı gazeteci Brown arasındaki konuşmaları kapsar. Halide Edip, ulusun sevr antlaşması ile bölünmesi yerine, toprak bütünlüğünü sağlayacak Amerikan mandasını "*ehven-i şer*" olarak görmektedir; buna karşılık Amerikalı gazeteci Louis E. Brown, bunun olamayacağını düşünmektedir. Bu sahne, Bekir Sâmî'nin Amerikan mandasını kabul etmesinin zorunluluğunu belirten telgrafına bağlanır. Bekir Sâmî, "*iki üç vilâyete münhasır kalacak istiklâle, mülkiyemizin tamlığını temin edecek mandaterliği*" yeğ tutmaktadır¹⁶. Öbür yanda, Halide Edip'in 10 Ağustos 1919 tarihinde Mustafa Kemal'e gönderdiği telgrafta "*sergüzeşt ve cidal devri artık geçmiştir*", denilerek önder bir "*sergüzeştçi*" olarak kınanmaktadır¹⁷.

Bekir Sâmî'nin telgrafına olan Mustafa Kemal ile arkadaşlarının tepkisini gösteren kısa sahne bundan sonra gelir. Mustafa Kemal, ile arkadaşları en inandıkları arkadaşlarının bile bu konuda yanıldıkları üzerinde dururlar ve bu sorunu kongreye getirmeye karar verirler. Bundan sonraki sahne de mandaterlik sorununun tartışıldığı kongreye açılır. Bu sahnede seyirci salonu kongre salonu, seyirciler de bu kongrenin üyeleri durumundadırlar. Konuşmacılar seyirciler arasından kalkarak kürsüye gelirler. Bu kongreden elde edilen sonuç Mustafa Kemal'in hoperlörden duyulan sesi ve bir de iki milletvekilinin konuşmaları ile sonucu verir: Mustafa Kemal mandacıları yatıştırmış, manda düşüncesi kongrece kabul olunmamış, ayrıca Amerikan Senatosu tarafından Anadolu'ya gönderilen General Harboard başkanlığındaki kurula karşı da ulusal güçlerin tutumu açıklanmıştır.

VIII. Tablo'yu sonuçlandıran bundan sonraki iki sahne ise, M. Kemal ile General Harboard'un konuşması ve Harboard'un Amerikan gazetecilerine izlenimlerini belirtmesi ile ilintilidir. Harboard, Mustafa

¹⁵ Nutuk, I, 74-5.

¹⁶ aynı, I, 90.

¹⁷ aynı, I, 98.

Kemal'in kesin tutumunu görmüş, onun güçlü kişiliğinin etkisi altında kalmış ve konuşmasının sonunda da, “*Sizin yerinizde olsaydık, biz de aynı şeyi yapardık*”, diyerek duygularını içtenlikle açıklamak zorunda kalmıştır¹⁸.

VIII. Tablo, Ali Galip komplosu ile Damat Ferit'in istifa ettirilmesine ayrılmıştır. Ali Galip'in Mustafa Kemal ve yandaşları aleyhine giriştiği hareketin kaynağını göstermek için ilk sahne Sait Molla ile sürekli bir işbirliğini yürüten Rahip Frew ile İngiliz Elçisi arasında geçer. Elçi, Sait Molla'nın durumadan para istediğinden yakınmasına karşılık, Rahip Frew da bu parayla onun kendilerine yararlı olduğunu belirtir. Elçi sorar: “*Bu paraların bizim amacımız için kullanıldığına emin misiniz?*” Frew yanıtlar: “*Bazı şeylere göz yummak zorundayız Ekselans! Ancak o zaman amacımıza ulaşabiliriz*”, Böylece, burada bir yandan Sait Molla'nın niteliği gösterilirken, Frew'un din adamına yakışmayan tavrı da açıklanmak istenmiştir. Bu sahnede Ali Galip beyin İngiliz Elçiliğinden Mustafa Kemal'e karşı komployu yürütmek için ödenek istediği anlaşılır¹⁹. Ama Ali Galip, ayrıca Dahiliye Nazırı Adil beyden de para istemiştir. Bu yetmiyormuş gibi, ulusal kuvvetlerin hareketi karşısında Elâziz'den kaçan Ali Galip ve ayakdaşları hükümet konağındaki kasayı açıp içinden 6.000 lira almışlardır²⁰.

İngilizlerle bir arada İstanbul kabinesi tarafından Mustafa Kemal'e karşı, yalnızca kendi maddî çıkarlarını düşünen ve bir “kahraman olmak” hevesine kapılan Ali Galip, Damat Ferit kabinesinin düşmesine neden olmuştur. Mustafa Kemal, bu olayı iyi bir biçimde değerlendirerek Damat Ferit'in düşmesini gerçekleştirmiştir. Damat Ferit'in düşmesi, İngilizlerin siyasetinde, küçük de olsa bir değişikliği getirmiştir; İngilizler önce, 4 Ekim 1919'da Samsun'dan, iki gün sonra da Eskişehir'den kuvvetlerini çekmişlerdir.

Bu tablo, İngilizlerin kuvvetlerini çekmeleri üzerine, halk tarafından düzenlenen eğlenceleri gösteren “fener alayı” ile son bulur.

Bu tabloda, İngilizlerin, Türk iç ve dış siyasetini yönetmelerindeki baskılarını belirtmek için Yüksek Komiser De Robeck'in Lord Curson'a yazdığı rapor bir sahne ile gösterilmiştir. Burada, İlk başlarda, Konya'da ulusal güçlerin başında olan Cemal Paşa'nın Konya'dan geri çağrıldığını ve nasıl De Robeck'in ısrarı üzerine bir daha

¹⁸ Bıyıkoğlu, 65; *Nutuk* I, 172-3; Kinross, I, 297-8.

¹⁹ *Nutuk*, I, 296.

²⁰ aynı, I, 124.

Anadolu'ya dönmediği ve şimdi de Ali Rıza Paşa kabinesinde Harbiye Nazırı olarak bulunduğu anlaşılır. Böylece, bu kısa sahne 3. Tablo'daki Cemal Paşa-Refik Halit konuşmasına ve yine aynı tablodaki Mustafa Kemal'in Cemal Paşa üzerine olan anlatımına bağlanmış olur. De Robeck'in raporu ile de Cemal Paşa'nın durumu açıklık kazanır²¹.

İngiliz Yüksek Komiseri De Robeck'in raporunda "*siyasal hayatta ünlü olmayan*", ama "*namuslu bir asker*" dediği Ali Rıza Paşa'nın tutumu, anlatım ile sahnenin birbirinin içine girdiği IX. Tablo'nun başında ortaya konulur. Mustafa Kemal'in anlatımından, onun Makedonya'da Türk ordularını "*mahv-ü perişan ettirdikten ve değerli Makedonya topraklarını düşmanlara terk ve hediye ettikten sonra, devletin en müşkül anında, Vahdettin'in emellerine hizmet etmek için gereken nitelikleri edinmiş olduğunu*" öğreniriz²². Ali Rıza Paşa ile Ahmet İzzet Paşa ile olan sahnede ise, Ali Rıza Paşa'nın Mustafa Kemal'e karşı daha sinsice bir plân izlediği anlaşılır. Damat Ferit'in ne ve nasıl bir tutum içinde olduğu ne kadar kesirse, Ali Rıza Paşa'nın oyalama siyaseti içindeki iki yanlı tutumu da okadar bulanıktır.

Bu tabloda İstanbul'un işgaline kadar varan olaylar özetlenmek istenmiştir. İstanbul'daki Meclis-i Mebusan da Mustafa Kemal'i tutanların çoğalmasa, sürekli olarak silâh depolarının soyulması, Kuvayi Milliye'nin İstanbul örgütü tarafından, silâhlarını teslim etmeleri gereken orduların Anadolu'nun içlerine kaydırılmaları, işgal kuvvetlerini şiddetli hareketlere zorlamıştır. Ancak İngilizlerin İstanbul'u resmen işgal etmeleri de onların Fransızlarla aralarının açılmalarına sebep olmuştur, Fransız ve İngilizler arasındaki sürtüşmenin gün ışığına çıkması General Milne ile Fransız Franchet d'Esperey arasındaki tartışmada ortaya konulur.

Aynı tabloda, Padişahın Meclis-i Mebusan'a karşı olan tutumu da açıklanmıştır. Bir kurul ile Vahdettin'in huzuruna çıkan Rauf bey, "*saltanatı ve hilâfeti kurtarmak için*" Kuvayi Milliye'ye güvenilmesi gerektiğini ve Meclis-i Mebusan'ın onayı olmadan hiçbir uluslararası anlaşmaya imza koymamasını Padişah'tan istediği zaman, Vahdettin'in nasıl hırsla ayağa kalkarak şu herkesçe bilinen tarihsel sözleri söylediği burada gösterilmiştir: "*Rauf bey, bir millet var koyun sürüsü. Buna bir çoban lâzım, o da benim!*"²³.

²¹ Bıykoğlu, 55.

²² Nutuk, I, 233.

²³ Bıykoğlu, "Önsöz", ix; ve Kinross, I, 324.

Aleyhte olan her hareketi ulusal dava uğruna kullanmakta bir deha olan Mustafa Kemal, İstanbul'un işgalini de halkın ulusal duygularının güçlenmesi yolunda kullanmayı da bilmıştır. İstanbul'un işgaline karşılık o Anadolu'daki İngiliz subaylarını tutuklamış, Eskişehir ve Afyon'daki yabancı birliklerin silâhlarını almış, Geyve ve Ulukışladaki, İngilizlerin kullandığı tren hatlarını bozmuştur. Ayrıca, bu işgalle, İstanbul'da bir Büyük Millet Meclisi olamayacağı düşüncesi yaygınlaşınca, o meclisi Ankara'da toplama işinde daha başarılı olmuştur. Anadolu'daki Kuvayi Milliye ruhu güçlenmiş, o döneme dek Anadolu'ya kaçıp kaçmamakta tereddüdü olan vatanseverler, Anadolu'ya kaçmaya başlamışlardır. Bu tabloda Mustafa Kemal'in bu stratejisi de gösterilir.

Tablo ve birinci bölümün sonunda Anadolu'ya kaçan kişiler stilize bir biçimde gösterilmiştir. Bu kaçış olayı, İngiliz İşgal kuvvetlerinin duvarlara astığı duyuruları okuyan halkın sahnesine bağlanmıştır. Bu ilânlarda şöyle yazar: "*Kuvayi Milliyeye mensup kişileri saklayan, onlara yardım eden, kaçmalarına göz yuman ve bu kişileri ihbar etmeyenler ölüm cezasına çaptırılacaktır.*" Duvar ilânlarını okuyanlar tepkilerini gösterdikten sonra sahne yavaş yavaş kalabalıklaşır ve İstanbul'dan Anadolu'ya ulusal dava için kaçanların vedalaşışını, gidişini gösteren düzenli bir yürüyüş başlar. Bu gidiş bitmez tükenmezmiş gibi sürerken, kaçanların önce mırıltyyla, sonra biraz daha yüksek sesle söyledikleri bir ezgi duyulur. Bu ezgi tek kişi tarafından söylenen bir uzun hava ile noktalanır. Böylece, oyunun birinci bölümü biter.

İkinci bölüm X. Tablo da başlar ve XV. Tablo'da biter. Bu bölüm oyunu sonuçlandıran evreyi kapsar. Mustafa Kemal ile yandaşlarının her alanda verdikleri özgürlük ve bağımsızlık savaşının gelişim evreleri verilirken, Mustafa Kemal'in karşısında yer almış olan güçler de çeşitli açılardan gösterilir.

Bu bölümün ilk tablosunda Damat Ferit'in yeniden kurduğu hükümet ve bu hükümeti kuran kabine açıklanırken, bir yandan da Mustafa Kemal'in stratejisi ile Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'nin açılması söz konusu edilir. Tablo, o dönemde İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'nin maliye uzmanı olan Graves'in anılarını anlatması ile açılır. Graves, İngilizlerin yaptıkları yanlış çok geç anladıklarını, ama yine sonuna kadar bu yanlış yolda gitmeyi sürdürdüklerini buruk bir alayla anlatırken, Damat Ferit'i nasıl yeniden sadarete getirdiklerini de belirtir. Onun bu sözleriyle, ışık, Vahdettin ile Meclis-i Mebusan ikinci başkanı Hüseyin Kâzım bey'in başkanlığında huzura kabul

olunan meclis temsilcilerini gösterir. Vahdettin, Damat Ferit'in sadrazamlığa getirileceğini belirtir. Buna Hüseyin Kâzım itiraz edecek olunca hırsla ayağa kalkarak, "*Meclis de neymiş*", der, "*Ben istersem Rum Patriğini de, Ermeni Patriğini de, Hahambaşısı da sadarete getiririm*"²⁴.

Bu kısa sahneden sonra Graves yine gelerek bu kez de Damat Ferit'in nazırlarını seçişini gösterir. Işıklar, arka düzeyde, altın çerçeverli gözlüklerin arkasında inik kapaklı gözleriyle, çalışma masasının koltuğuna oturmuş, elinde şarap kadehi, önüne dizdiği emekli devlet memurlarına dış görünüşlerine göre nazırlık dağıtan Damat Ferit'in üzerine verilir.

Ferit'in nazırlarını seçişi sahnesi, Mustafa Kemal'in anlatımına bağlı olarak, onun pratik zekâsını gösteren ve onun hemen anında çözüm yolu getiren dehasını gösteren bir sahne ile karşıtlanır. Bu sahnede Mustada Kemal, sabah çayını içerken üstөгmen Hayati'nin getirdiği raporların konusuna göre yapılacak işleri dikte eder.

Bu sahne, bu kez yine sahnenin öbür yanında oynanan İstanbul hükümeti ile karşıtlanır. Şimdi dış görünüşlerine göre seçilen Damat Ferit'in nazırlarını iş başında görürüz. Maarif Nazırı Rum Beyoğlu Fahreddin bey bütün okul kitaplarından "Türk" kelimesinin kaldırılacağını ve yerine "Osmanlı" kelimesinin konulacağını; Türk devleti diye bir şey kabul etmediklerini, yalnızca Osmanlı devleti olduğunu bir yönerge olarak hazırlamakta ve emirler vermektedir.²⁵ Adliye Nazırlığına getirilmiş olan Bosnalı Ali Rüştü Efendi ise gerekli yerlere şu emri vermektedir: "*Yunan ordusunun muvaffakiyeti için dua edilecektir*"²⁶. Yine bu adliye nazırı, "*Yunan ordusu tarafından yapılan harekâtın protesto edilip edilmeyeceğini*" soran gazeteciye şu yanıtı verir: "*Hükümetimiz Mustafa Kemal taraftarlarını resmen mahkûm etmiş hilâfetle vatana hain olduklarını ilân eylemiştir. Binaenaleyh, Yunan ordusunun vazifesi, âsilere lâyük olduğu cezayı vermektir. O halde kendi programımıza dahil bulunan bir harekâtı neye protesto etmeli?*"²⁷

Yunan ordusunun saldırısını "*kendi programına dahil gören*" Ali Rüştü Efendi'nin gazetelerde yayımlanan bu beyanatı iki vatandaşın umutsuz sahnesinde yankılanır. İstanbul'da kendilerinden yana hükümet kalmadığından yakınan bu vatandaşlar, kurtuluşu bir meyhanede köşesinde içecekleri rakıda bulurlar.

²⁴ Jaeschke, 153; Bıykoğlu, 16-7.

²⁵ Bıykoğlu, 17 ve 62.

²⁶ aynı, 17.

²⁷ aynı, 61.

O sırada ortaya çıkan olaylar perdeye yansıtılan dia ve sağ ile sol hoparlörlerden verilen haberlerle sergilenirken tablo biter. Şeyhülislâm Dürrîzâde'nin fetvasıyla ulusal güçlerin başında olanlar idâma mahkûm edilirken, Ankara Büyük Millet Meclisi yanısıra, Ankara Müftüsü de, Vatan haini olan Damat Ferit'i ölüm cezasına çarptırmıştır.

XI. Tablo, iç savaşları, Sèvres Antlaşmasını ve Çerkez Ethem konularını kapsar. Mustafa Kemal Anzavur'a karşı Çerkez Ethem'i seçerken, onun, aynı soydan olduğu Anzavur'a baskın çıkacağını da açıklar. İç savaşlar sürüp giderken bir zamanlar Sèvres'i Türklere kabul ettirmek isteyen yabancı devletler arasında anlaşmazlık baş göstermiştir. İngiliz İşgal kuvvetleri komutanı general Milne bile artık Türklere Sèvres'i kabul ettirmenin gerçekleşmeyeceğini ve Anadolu'daki ulusal hareketi yıkmak için büyük bir kol kuvvetine ihtiyaç olduğunu raporda anlatırken, Yüksek Komiser De Robeck de Curson'a yazdığı raporda Mütteliklerin artık bütün Türkiye'de yönetimlerini kabul ettiremeyeceklerini açıklar. Mareşal Foch ise Sèvres'in revizyondan geçirilmesini ister. Albay T.E. Lawrence, Sèvres projesinin uygulama deneyine dayanacak bir tek maddesi olmadığını vurgular. Curson'un yeğeni Albay Rawlenson ise Mütteliklerin önerdiği barış şartlarının "*Erzurum'un her yanında alaylı kahkaha sesleriyle karşılandığını ve askeri hazırlığın fazlasıyla arttığını*", haber verir²⁸.

Mütteliklerin bile kabul edilemeyeceğine inandıkları Sèvres'in İstanbul'da saltanat şûrasında kabul edildiği bir sahneyle gösterilir. Vahdettin'in ayağa kalkarak Sèvres antlaşmasını kabul ettiğini belirttiği bu toplantıda yalnızca Topçu Feriki Rıza Paşa bu antlaşma şartlarına karşı durmuştur. Öbür yandan, bu proje Ankaradaki Büyük Millet Meclisi'nde söz konusu bile edilmemiştir.

Bu sahneyi, iki insan boyundaki Lloyd George, Curzon kuklalarıyla, onlardan daha küçük olan Venezilos kuklasının sahnesi izler. Bu dev kuklalar sahnesinde, Lloyd George'un Venezilos'u nasıl kullandığı, Curzon'un uzak görüşlü ve mantıklı sözlerine nasıl kulak asmadığı gösterilmiştir. Bir parodi niteliğinde olan bu sahnede, Venezilos'un bir hayalden başka olmayan projeleri, Britanya İmparatorluğu'nun başbakanlığı görevinde olan Lloyd George'un karşısında durduğu kişilerin gücünü ve yeteneğini göremeyişi vurgulanmak istenmiştir. Curzon'un, Yunan ordusu Anadolu içlerine girdikçe Kemal Paşa'nın

²⁸ Jaeschke, 200-2.

kuvvetlerini nasıl ustalıkla gözden kaybettiğinin bir anlamı olduğunu söylemesine karşın, Lloyd George'un yanıtı buna, "*Biliyorum, durmadan yeniliyor,*" olur. Curzon bunu şöyle yanıtlar: "*Hayır yenilmiyor. Çünkü karşılaşmıyor ki senin veletinle. Gözden kayboluyorlar. Yunanlılar çok geniş bir cepheye yayıldılar. Denizden dört yüz kilometre uzaklaştılar. Düşünsene tehlikeyi!*"²⁹.

Curzon'un nekadark haklı olduğu, bundan sonra gelen Mustafa Kemal ve gazeteci Alâattin Haydar sahnesinde anlaşılır. Mustafa Kemal bu sahnede Yunan saldırısını şöyle özetler: "*Yarım, Venezilos, efendisi Lloyd George'un emrine uyup da yarım milyonluk bir orduyu feda etmek hevesine kapılırsa, güç de olsa belki Ankara'ya hatta Konya'yı işgal edebilir. Biz Sivas'a çekilsek, gerilla savaşımız iki kat kuvvet kazanacak ve ordumuz dokuz yüz kilometre uzunluğundaki cephelerini kolayca yarabilecektir. Mösyö Venezilos Anadolu'da başının belâsını bulacak ve Yunan orduları en sonunda kendilerinin olmayan bu memleketten atılacaktır*"³⁰. Mustafa Kemal'in bu sözlerinin nekadark doğru olduğunu da bundan sonraki tabloda gösterilen stratejide aydınlığa çıkar.

Yukardaki sahneyi Venezilos kuklasının sahnesi izler. Burada Venezilos "*Ankaraya bir kol göndermeyi*" istemektedir. İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı general Milne ise buna karşı çıkar. Venezilos, George amcasını çağırarak Ankara'yı istediğini orada bir Pontus İmparatorluğu kuracağından söz eder. Ancak Lloyd George bunun için büyük bir orduya ihtiyaç olduğunu belirttiklerini söyler. Bu sahne, Çerkez Ethem konusuna bağlanır. Ethem'in kardeşlerinden, Büyük Millet Meclisi'nde milletvekili olan Reşit'in Mustafa Kemal'e küstah bir tavır alması ve bunun sonucu Çerkez Ethem'in üzerine ordu gönderilmesi, Ethem ve kardeşlerinin Yunan ordugâhına sığınmaları bu tablonun son sahnesini kapsar.

XII. Tablo savaş alanlarındaki başarılarla ayrılmıştır. Kısa sahnelerden kurulu konuşmalar, anlatımlar, geçişler, perdeye yansıtılan diyalar ve üslûplaştırılmış oyunlarla Mustafa Kemal'in savaş taktiği, yabancıların tepkileri, çeşitli çalışmalar gösterilmek istenmiştir. Bu tablonun ilk sahnesi Milne'nin yerine atanmış olan General Harrington ile Yunan Dış İşleri Bakanı Baltazzis arasında geçer. Baltazzis, Yunan ordusunun ciddî harekât yapma yeteneğinden kuşku duyan general

²⁹ Kinross, I, 356-9

³⁰ aynı, I, 366-7.

Harrington'a Sèvres antlaşmasını savunurken, aynı zamanda uygar dünyanın çıkarlarını da savunduğunu belirtir. Harrington, “*bunu bizsiz nasıl yapacaksınız*”, diye sorduğunda, Baltazzis, “*kendi kuvvetlerimizle,*” diye yanıtlar.

Bu konuşmayı Yunanlıların bütün kuvvetleriyle Eskişehir ve Afyon’u almak için saldırdıkları manipile sesi eşliğinde bildirilir. Bunu sahnenin (oyuncuya göre) sağ aşağısında beliren general Papoulas’ın sözleri destekler: “*Kıral Konstantin’in ordusu Küçük Asya içlerine, bir Yunan ordusunun nüfûz etmediği yerlere kadar girdi*”³¹. Buna karşılık, sahnenin sol aşağısında beliren Fevzi Paşa, “*Düşmanın Anadolu içlerine uzanmak isteyen kolları mezarlarına yaklaşıyor; bu yeni sefer düşman ordusunun ölüm yolculuğudur,*”³² diyerek karşılık verir. Yöresel ışıklar altında söylenen bu sözlerden sonra, hoparlör yoluyla, Mustafa Kemal’in ağzından I. İnönü zaferini haber alırız.

Buna ilişkin sahne Lloyd George ile Lord Curzon kuklaları arasında geçer. İngiliz başbakanı talihin değişebileceğini söyledikten sonra, alttan geliştirilen İngiliz siyasetini de açığa vurur: “*her iki tarafı da sonuna kadar savaştırmak,*” çünkü “*savaşın tek meziyeti en sonunda olaylara saygıda bulunmayı öğretmiş olmasıdır.*” Bu sözlerde Lloyd George’un hâlâ hayallerin ardında koştuğu görülür; o, Curzon’un düşüncelerine yine kulak asmaz. Yukarda söyledikleri şey sonunda da kendisi ve kendi ulusu için geçerli olmuştur.

Dışta olup bitenler, bundan sonraki bir iki kısa sahneyle içteki olaylarla karşılanır. Bir milletvekili ile konuşan Halide Edip Anadolu’ya geldikten sonra “Amerikan Mandası” düşüncesini bırakmış, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının hedeflerini benimsemiştir. Her gün biraz daha iyi düzenlenen ulusal kuvvetleri izlemiş, savaşı çok yakından görmüştür.

Tek başına I. İnönü zaferinin Türkler lehine bir barış anlaşmasını getiremeyeceği gerçeği bundan sonra gelen haberlerle verilir. 27 Şubat 1921’den 12 Mart 1921’e kadar süren Londra Konferansı hiçbir sonuç sağlamamıştır. İngiltere’nin yüksek tirajlı gazetesi *The Times* ise “*Londra konferansının ille de Sèvres Antlaşmasının porselini parçalamasının şart olmadığını; bu antlaşmanın üzerine bir parçacık vernik vurularak kullanılabileceğini*” ortaya sürmektedir³³. Öbür

³¹ Jaeschke, 91–2.

³² aynı, 92.

³³ *The Times*, 1, Mart 1921; bkz. Kinross, I, 403.

yanda, Türklerin bu konferansa gönderdikleri temsilciler henüz yolda iken, Yunanlılar bütün ordusuyla, bütün cephelerimize saldırıya geçmişlerdir. Bu durum Avam Kamarası'nda söz konusu olmuş ve muhalefet milletvekilleri Lloyd George'u epeyce hırpalamışlardır. Bu olay, Lloyd George kuklasının çevresini saran milletvekillerinin onu sıkıştırması ile sahne üzerinde anlatılmak istenir. Bu sahneye, II. İnönü zaferi ile sonuçlanan harekâtın gelişmesini anlatan ses eklenmiştir.

Bu savaşı gören ve Yunanlıların tarafından bir Amerikan gazetesinin savaş muhabiri olarak bulunan, sonradan ünü dünyayı saran yazar Ernest Hemingway, kendine özgü üslûbuyla bu savaşın sonucunu anlatır: “İngiliz gözlemcisi bir çocuk gibi ağlıyordu. Hayatında ilk kez, burunları ponponlu, sivri pabuçları havaya dikilmiş beyaz bale etekli ölümlere rastlıyordu. Türkler, sınıksız yığın halinde koşarak geliyorlardı”³⁴. Öbür yanda, Kontramiral Webb, İngiliz Kırallık Deniz Kuvvetleri Başkomutanlığına yazdığı raporda, Yunanlıların Türk halkına yaptıklarını kınıyor ve Yunanlıların “hiç değilse bu gün için” Trakya’da yerleştirilmelerini yanlış buluyordu.

Webb’in sahnesini, Mustafa Kemal’in yanındaki komutanlarla hazırladığı savaş taktiğini açıkladığı sahne izler. Burada Türk Başkomutanı, zaman kazanmak için biraz toprak kaybetmek gerektiğini, düşmanı içlere çekerek onlara yeni menzil hatları kurdurmanın doğru olacağını, çünkü buna karşılık Türk ordusunun toplu bulunarak daha uygun şartlar içinde hazırlanacağını belirtir; o, Ankara’nın 80 km. batısındaki Sakarya dirseğine kadar çekilmeyi ve böylece düşmanı daha içlere çekmeyi tasarlamaktadır. Mustada Kemal’in komutanlarıyla harita başında yaptığı bu çalışma, sahnenin karşı tarafındanki Vahdettin ile Rumbold arasındaki sahneyle karşıtlanır.

Bu sahnede, Vahdettin, Ankara hükümetini “bir avuç eşkiya”, Mustafa Kemal’ide “Osmanlılıkla ilgisi olmayan Makedonyalı bir ihtilâlcî” olarak tanımlamaktadır. Ama İngiltere hükümetinin Türkiye’ye gönderdiği yeni temsilci Rumbold da durumu iyice anlamıştır. Vahdettin’e o gün için önemli olan bir soru sorar: “Majeste, bana İstanbul Kemalist sempatanlarla dolu gibi geldi....” Padişahın buna “Hayır” deyişindeki umutsuzluk, İstanbul’un kendine bağlı Osmanlılarla dolu olduğunu söylemesine değin yansır. Ama seçimini çok önceden yaptığı için, durumu o da görse bile direnir. Rumbold, ikinci bir deneme yapar: “Onlarla anlaşma imkânı yok mu, Majeste?”

³⁴ aynı, I, 406.

Vahdettin'in buna tepkisi “*Olamaz!*” sözüyle gelir. Çünkü, o, Mustafa Kemal ve yandaşlarının “*Bolşevik yardımına güvendiklerine*” inanmaktadır³⁵.

Bu sahneden sonra, yine General Papoulas'ın gelerek Sakarya Savaşı'nın kendi aleyhlerine son bulduğunu, ama Türklerin ileri harekâtının da Yunan ordusu tarafından yok edildiğini haber verdiği izleriz. Bunun arkasından bir İngiliz yüksek rütbeli subayının Yunanlıların geri çekildiğini anlattığı sahne gelir.

Mustafa Kemal'in hoparlörden duyulan sesi, savaşın yalnızca iki ordunun değil, iki ulusun bütün varlıklarıyla ve ellerindeki her şeyle birbirleriyle karşı karşıya gelmesi olduğunu belirttir. Bunun için de, ulusun her ferdi, yalnız düşman karşısında bulunanlar değil, köyde, evinde, tarlasında bulunan herkes, silâhla vuruşan savaşçı gibi, kendini, ödev almış hissederek bütün varlığıyla bir savaş verecektir. Başkomutanın bu sözlerini üslûplaştırılmış bir toplu sahne izler.

Burada top, mitralyöz ve tüfek seslerinin eşliğinde kağnılarıyla sırtlarında çocukları, mermileri taşıyan genç kızlar, yaşlı kadınlar ve yaşlı erkekler görülür. Bu sahnede bir baştan öbür başa yürüyüşten çok ellerindeki her şeyle savaşa katılan bir ulusun iç yaşamı ve tartımı gösterilir. Yüzleri ifadesiz türkü söyleyen bu insanların, çeşitli gümbürtüler altında gördükleri işte anlatılmak istenen etki suskunluk ve sessizliktir.

Bağımsızlık savaşı gittikçe şiddetlenmektedir ve Yunanlılar yenildikçe, yabancı basın da yavaş yavaş fikrini değiştirmektedir. Nitekim 4 Ocak 1922 tarihli, *The Times*, hemen hemen bir yıl önceki düşüncesiyle çelişir biçimde, barışın ilk ve açık şartının Yunan ordusunun Anadolu'dan çekilmek olduğunu yazmaktadır.

İngiliz gazetesinin bu düşüncüyü ileten kısa anlatımından sonra, sahne, Mustafa Kemal Paşa'nın komutanlarıyla yaptığı son hazırlıklara açılır. Son ve büyük karşılaşma Ağustos ayının sonlarında olacak ve süprize dayanacaktır. Yunanlıları denize dökcek büyük Türk saldırısının plânı ise Ankara'da değil, Akşehir'de yapılacaktır. Bunun için Akşehir'de bir futbol maçı düzenlenecektir. O, arkadaşlarından Türk ordusunun böyle bir harekâta hazır olmadığı düşüncesinin yayılmasını ister; ayrıca, cepheye hareket ettiği zaman da onun Ankara'da bir çay toplantısında olduğu haberinin her yana duyurulmasını doğru

³⁵ Jaeschke, 163 ve 272.

bulur. Harekâta başladıktan on dört gün sonra da düşmanı denize dökceğini bildirir³⁶.

Plânın hazırlandığı bu sahneyi savaş sahnesi izler. “Büyük Taaruz”u simgeleyen bu üslûplaştırılmış sahnede, savaş alanı dev bir satranç tahtası durumunda gösterilir. Top tüfek gürültüleri sürüp giderken, bir yanda Mustafa Kemal, öbür yanda Trikopis yanlardaki üst yükseltilerde satrancı oynayanlar olarak yerlerini alırlar. Oyuncular tartımlı hareketlerle hamlelerini yaparlar. Türk kuvvetleri ak giysiler, Yunan kuvvetleri kara giysilerle simgelenir. Böylece, satranç oyunundaki ak ve kara taşlar ortaya çıkmış olur. Bu sanranç oyunu, satranç kurallarına uygun olarak bütün sahne düzeyinde oynanır ve Mustafa Kemal kazanır.

Bu sahneyi, Yunan kuvvetleri başkomutanı Trikopis ile general Dionisis’in tutsak olarak Mustafa Kemal’in karargâhına getirildiği sahne izler. Burada, Mustafa Kemal’in savaşta akıl almaz bir hızla üstün gelmiş bir komutanın kibri yoktur; o tutsak düşman başkomutanını özel konuğuymuş gibi ağırılar. Bu sahnede, her iki askerin kişiliği ortaya konulmak istenir. Bu sahneyle XII. Tablo son bulur.

XIII. Tablo, Mudanya Ateş-kes Antlaşması ile Saltanatın kaldırılması konularına ayrılmıştır. Sahne olanakları göz önüne alınarak özetli bir biçimde Ankara Büyük Millet Meclisi toplantıları, yabancıların sonucu getiren Türk zaferi karşısındaki tutumları ve Vahdetin’in kaçı bu tabloda gösterilir.

Mustafa Kemal’in aydınlatıcı nitelikteki açıklamasının hoparlörden verilmesinden sonra sahnenin sağ aşağısına, yöresel ışıklama altında bir İngiliz centilmeni gelir ve “*âsi diye küçümsenen bir Türk’ün, üç yıllık bir kavga sonunda koskoca İngiltere İmparatorluğu’nun hükümetini ve ünlü başbakanını devirmeyi başardığını*” belirtir. Bu İngiliz’in sözleriyle, “*Romantik adam gerçekçi adamın önünde silinip gitmiştir. Makedonyalı bir Türk, Keltli bir İngiliz’in sırtını yere getirmiştir*”³⁷.

İngiliz’in bu anlatımı, Kuvayi Milliye’nin dört büyük başı, Mustafa Kemal, Rauf bey, Ali Fuat ve Refet beyler arasındaki bir sahneye bağlanır. Bu sahnede baştan beri süregelen fikir ayrılığı aydınlığa çıkar. Rauf ve Refet beyler saltanat ve hilâfet makamlarının olduğu

³⁶ Mustafa Kemal, bu tahmininde bir gün yanılmıştır; Yunanlıların denize dökülmesi harekâtı on beş gün içinde tamamlanmıştır.

³⁷ Kinross, II, 519-20.

gibi bırakılması düşüncesindedirler. Ali Fuat ise ulusun duygularını tam olarak bilmediğinden çekimserdir. Mustafa Kemal bu sahnede hepsine teşekkür ederek, bu konunun henüz o günün sorunu olmadığını söyler. Trakya'ya bir askeri vali gerektiğini ve gerçici karargâhın İstanbul'da olacağını belirterek bu görevi Refet beye verir ve Rauf beye de kendisiyle sonradan görüşeceğini söyler. Refet bey ulusal güçlerin komutanı olarak İstanbul'a ilk girecek baş olduğundan bu görevi kıvançla kabul eder. Mustafa Kemal, bu konuda en inatçıları olan Refet beyi, çekici bir görevle Ankara'dan uzaklaştırmış bulunmaktadır.

Bu sahneden sonra yine aynı İngiliz gelerek Refet beyin, İstanbul'daki karşılaşını, onun ne padişahlıktan ne de Sultanın kendinden söz etmediğini ve Abdülmecit'in halifelik veliahtı olduğuna değindiğini belirtir. Dahiliye Nazırı adına verilen karşılama konuşmasına da "böyle bir nazır tanımadığımı" açıkladığını sözlerine ekler. Bu anlatımı Refet beyin Mustafa Kemale'e çektiği telgraf izler: "*Padişahın nokta-i nazarı bizimkinden çok ayırdır.*"

Bu sahneyi, Mustafa Kemal'in, Rauf beyi saltanat ile hilâfetin birbirinden ayrılması konusunda inandırmasını gösteren sahne izler. Bu kısa sahnenin ardından Refet beyin İstanbul'daki hükûmetin istifa etmiş olduğunu bildiren telgrafı ve Büyük Millet Meclisi'ndeki oturum gelir.

Bu oturumda Rauf bey, yalnızca saltanat ile hilâfetin birbirinden ayrılmasını değil, ayrıca saltanatın kaldırılmasını ve saltanatın kaldırıldığı günün de bayram ilân edilmesini önerir. Buna Şer'îye Encümeni'nden Hoca Müfit itiraz eder ve "*hilâfet ile saltanatın bir bütün*" olduğunu söyler. Kürsüye çıkan Mustada Kemal, "*Efendiler, Türkiye devletinin bağımsızlığına son veren, Türkiye halkının namusunu, şerefini yok eden, Türkiye'nin idam kararını ayağa kalkarak bütün endamı ile kabul etmek istidadında kim olabilir?*" diye sorduğunda, üyeler "*Vahdettin!*" diye bağırarak ve Vahdettin aleyhine şiddetli gösteri yaparak duygularını belirtirler. Mustada Kemal'in tehdit eden konuşması karşısında Şer'îye Encümeni'nden bir başka hoca çıkarak, "*Biz meseleyi başka nokta-i nazardan düşünüyorduk; izahatınızdan aydınlandık. Bizim bir itirazımız yoktur,*" diyerek bu karara katılırlar.³⁸

Bu sahne, Padişahın Mızıkacıbaşısının general Harrington ile görüştüğü sahneye bağlanır. Mızıkacıbaşı, Hünkârın kendisini tehlikede

³⁸ Nutuk, II, 686-91, Nutuk, III, 1239-41

gördüğünü ve İstanbul'dan ayrılmak için İngilizlerin yardımını istediğini belirtir. General Harrington, bunu seve seve yapacaklarını, ancak padişahın onlara bu isteğini doğrudan doğruya yazması gerektiğini söyler. Bu kısa sahnenin ardından her iki yandaki beyaz perde üzerine tarihsel bir belge olan Vahdettin'in mektubu yansılır: "*İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümünden İngiltere Devlet-i fahimesine iltica ve bir an evvel İstanbul'dan mahall-i âhara naklimi talep ederim efendim 16 Teşrin-i sâni 1922. Halife-i Müslimin Mehmet Vahiddedin*"³⁹.

Hoparlörden Refet beyin telgrafı duyulur: Vahdettin efendi gece saraydan kaçmıştır. Yöresel ışık sol üst yükseltide, dimdik bir heykel gibi duran Mustafa Kemal'i aydınlatır: "*Efendiler, bu vesile ile muhterem milletime şunu tavsiye ederim ki: sinesinde yetiştirerek başının üstüne kadar çıkaracağı adamların kanındaki, vicdanındaki esas cevheri, çok iyi incelemek dikkatinden bir an bir an bile feragat etmesin!*"⁴⁰. Bu sözlerle XIII. Tablo sona erer.

XIV. Tablo, bir Fransız gazetecisinin Mustafa Kemal'in başarıları ve giriştiği devrim çalışmaları üzerindeki konuşmasıyla açılır. Gazetecinin getirdiği en önemli bilgi de, Mustafa Kemal'in halkla konuşması ve yüzyıllardan beri Türk devletinin başında bulunan devlet adamının başkentinden çıkıp da halk arasına karıştığının görülmemiş olduğunu söylemesidir. Gazeteci, "*Gazi böylece geçmişten ayrılıyor, yönetenlerle, yönetilenler arasında yeni ve insan insana bir ilişki kurmuş oluyordu,*" der ve onun ülkesindeki din istismarının karşısına dikildiğinden söz eder.

Hemen bunun ardından Mustafa Kemal'in halkla konuştuğu bir sahne izler. Bu sahneye 2 Aralık 1922 de yapılan ve tarihimiz yönünden çok ilginç olan Büyük Millet Meclisi'nin oturumu bağlanır. Bu oturumda halk tarafından sevilen Mustafa Kemal'in vatandaşlık hukukundan yoksun bırakılması düşüncesiyle kaleme alınan Seçim Kanunu tasarısının tartışılması gösterilir. Üç milletvekili, Erzurum milletvekili Süleyman Necati, Mersin milletvekili Salâhattin ve Canik milletvekili Emin beyler bir Seçim Kanunu taslağı hazırlamışlardır. Bu kanun taslağına göre milletvekilliğine adaylığını koyacaklar şu şartları kapsamalıdır: 1) Türkiye sınırları içinde doğmuş olmak, 2) Kendi seçim bölgesi içinde en az beş yıl yaşamış olmak. Bugün için gayet mantıklı görülecek olan bu şartlar o günün toprak değişiklikleri içinde çok önem-

³⁹ *Tarihten Bugüne*, 209; Bıyıklıoğlu, 49.

⁴⁰ *Nutuk*, II, 607.

li bir durum ortaya çıkarıyordu. Mustafa Kemal Selânik'te doğduğu için onun doğduğu topraklar Türkiye sınırları dışında kalmış, ayrıca önder vatanın kurtulması için Anadolu'nun çeşitli yerlerinde belli sürelerle kalmış olduğu için beş yıl bir seçim bölgesinde kalmamıştı. Zaten Türkiye'yi kurtarmış olduğu savaşı da üç yıl sürmüştü. Mustafa Kemal'in mecliste yaptığı etkili konuşma olmasa bile, bu kanun tasarısının meclisçe onaylanmayacağı görülüyordu. Halk buna tepki göstermiş ve Mustafa Kemal Paşa'ya yüzlerce telgraf çekilip bu kanun tasarısını öneren milletvekilleri lânetlenmişti. Sahne hem bu oturumu hem de çekilen telgraflardan bir örneği ortaya koymaktadır. Ayrıca, olaylara ve gerçeklere uygun olarak dramatik yönden bu sahnenin sonunda halk seyirci salonuna dolarak Mustafa Kemal'e bağlılıklarını bildirir.

Bundan sonra Lausanne Barış Antlaşması ile ilgili sahneye geçilir. Sağ köşeden sahne önüne doğru yürüyen general Harrington, İstanbul'dan nasıl ayrıldığını anlatır. Sahnenin öbür yanında ise, Mustafa Kemal birkaç arkadaşıyla yeni Türkiye'nin kurulması üzerinde konuşmaktadırlar; önlerinde daha yapılacak çok iş vardır. Lausanne Barış Antlaşması'ndan sonra "*savaş bitti!*" diyenler yanılıyorlardı. Savaş henüz bitmemişti. Mustafa Kemal, hedeflerinden birine ulaşmıştı. Türkiye'yi kurtarmış; düşmanlarla sarılı, dağınık, parçalanmış bir imparatorluktan, güçlü ve dipdiri genç bir devlet yaratmıştı. Şimdi yapacağı iş şeriata dayanan Orta Çağ yapısı bir toplum sistemini süpürüp yerine çağdaş uygarlığa dayanan, yeni ve modern bir düzen getirmektir...

Oyunun son sahnelerini kapsayan XV. Tablo, böylece Cumhuriyet'in ilânı ile Halifeliğin kaldırılmasını içerir. Yabancı bir gözlemcinin anlatımından sonra Mustafa Kemal'in yeni Türkiye devletini bir gazeteciye açıkladığı kısa sahne gelir: "*Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir*" ve "*halk yalnızca Büyük Millet Meclisi tarafından temsil edilir*". Bu ikisi de tek bir kavramda özetlenebilir: "*Cumhuriyet*". Bundan sonra "*Yaşasın Cumhuriyet*" bağrıışmaları arasında halkın ışıklar ve danslarla yaptığı üslûplaştırılmış bir sahne görülür. Bu sahnenin bitiminde "*Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri*"nin Cumhurbaşkanlığına seçildiği haberini duyarız. Top sesleriyle birlikte, sahne aydınlanır ve bir halk dansının tartımlı hareketleriyle kısa bir eğlence başlar. Bu eğlence sahnesi üslûplaştırılmış bir tartım olarak geliştirilirken sahnenin (oyuncuya göre) sağ yanında Cumhuriyet'e karşı olan iki İstanbul gazetecisi konuşurlar. Gazetecilerin konuşmalar-

riyle kalabalığın tartımlı hareketleri bu sahnede dengeli bir yolda geliştirilir. Halkın tartımlı hareketleri yavaş yavaş gazetecilerin bulunduğuyüne doğru yayılır; gazeteciler kaçar.

Bundan sonraki statik koral sahnede Mustafa Kemal'in din istismarı ile gerçek din bilgini kavramları karşılaştırılır. Mustafa Kemal'in bu konudaki düşüncelerinden sonra koro yine baştaki tartımla düzenli bir biçimde hareket ederek Son Oyun içi yerlerini alırlar; ve oyun koral bir bölümle biter.

Oyunun Olaylar ve Kişiler Yönünden Yorumu:

Daha önce de belirttiğimiz gibi, *Nutuk*'taki çok yönlü olaylar ve kişiler arasından bir seçme yapılırken tiyatro açısından olduğu kadar çağdaş uygarlığın düşünce düzeyi yönünden de belirgin ve uygun olan yerler üzerinde durulmuştur. Doğal olarak, *Nutuk* gibi, çeşitli açılardan ve noktalardan ayrıntılı bir biçimde ele alınması gereken bir konunun iki, iki buçuk saatlik bir süre içinde sınırlanması bu eserin yorumunda bazı eksiklikler bırakmaktadır. Biz de ancak bu kısıtlı alan içinde yorumumuzu getirebilme olanaklarını elde etmiş durumdayız. Bunun için "Söylev"e, *Nutuk*'un tamamlanmış bir yorumu ya da tarihsel gerçekleri tıpatıp getiren bir eser olarak bakılmaması gerekir. Sahne uygulaması ancak *Nutuk*'un içeriğini sınırlı bir yolda getiren, tarihsel gerçekleri sahnenin olanakları oranında yansıtan ve olayları ve kişileri bugün için yorumlayan bir tiyatro yapıtıdır. Şurası da unutulmamalıdır: tiyatronun görevi, tarihsel olayları yansıtmak değil, o tarihsel olaylardan bugün için bir sonuca gitmektir. Geleneksel Orta Oyunu'umuzda olduğu gibi, "kıssadan hisse" çıkartmaktır. Böyle olmasına karşın, *Nutuk*'u sahneye uygularken yine de bu eserde söylenenlere bağlandık ve olabildiği kadar olayları dosdoğru vermeye çalıştık.

Mustafa Kemal, bu sahne uygulamasında hem anlatıcı, hem de baş oyun kişisidir; bunun için de sahnede görünmektedir. Onu canlandıran oyuncu dış görünüşüyle ona benzemez; ama onun düşüncelerini, duygularını ve tutumunu göstermekte bir aracıdır. Atatürk'ün söz-sözleriyle, "onu görmek" onu yüzünü görmek demek değildir, "onun düşüncelerini ve duygularını anlayabilmektir". İşte bu sözlerdeki gerçeği ve bu gerçeğin önemini göz önüne alarak biz de Atatürk'ü sahneye çıkartmak cesaretini gösterdik. Onun duyguları ve düşünceleri, Türk devletinin bağımsızlığında ve yeni Türkiye'nin devrimlerinde belirir. O, Türk devletinin çağdaş uygarlık düzeyinde yaşaması ile yaşar,

gelişmesi ile gelişir. Türk devleti de ancak onunla yaşayabilir ve gelişebilir.

Atatürk, uygulamanın konu ettiği dönemdeki adıyla Mustafa Kemal, her şeyden önce bir heykel, bir totem olarak değil, yirminci yüzyılın önde gelen siyasal ve toplumsal devrim dehalarından biri, bir insan olarak ele alınmıştır. Halk adamı Mustafa Kemal'in yalnızlığı ve yine ona olan sevgi, oyunda aynı anda nesnel açılardan gösterilmeye çalışılmıştır. Gerek Bağımsızlık Savaşı, gerekse devrimler sırasında ona yardımcı olan birçok insan vardır, ama buna karşın Mustafa Kemal, devigen düşünce kaynağını tam anlamıyla gerçekleştirme işinde yine onun çevresindekiler tarafından yeterince anlaşılmamıştır. Bugün, demoktasi adına Orta Çağ yapısı bir şeriat devleti kurma faaliyeti gösterenlere yeterince engel olunamaması, onun nekadardayalnız bırakılmış olduğunun bir delilidir.

Mustafa Kemal, oyunda da belirtilmeye çalışıldığı gibi, tarihsel gelişimi ve devinimi çok iyi bilen, doğayla birlikte insanların yaşam düzeyinin değişimiyle geliştiğini gören uzak görüşlü bir liderdir.

İnandığı ve doğru bulduğu düşünceleri gerçekleştirmede de gerçekçidir. Hiçbir zaman ütöpik yollara sapmamıştır. Saptadığı ilkeleri yalnızca kuramsal bir açıda bırakmamıştır, bunları gerçekleştirme yolunda pratik olan her çareye başvurmuştur. Hedefine ulaşmak için her türlü aracı kullanmış, araca değil, sonuca önem vermiştir. Mustafa Kemal ile birlikte Anadolu'daki ulusal güçlerin başında bulunan ilk üç insan Rauf bey, Ali Fuat bey ve Refet beydir. Bunların hepsi de vatansever insanlardır. Hepsisi de Türk ulusunun bağımsızlığında birleşmişlerdir. Ancak hedefleri değişiktir. Kiminin hedefi romantik bir tutumda, kiminin tuttuğu yol tarihsel gelişime aykırı, kimininki de ütöpiktir. Bunların içinde, olayları ve bu olayların gelişmesini gerçekçi bir gözle gören Mustafa Kemal'dir. Bir örnek verelim. Mustafa Kemal ordudan istifa ettiği zaman, Albay Kâzım, ordudan istifa ettiği için artık onun yanında çalışmayacağını, Kâzım Karabekir'in yanında, başka bir askerî görevde çalışmak istediğini söyleyerek izin istemiştir. Mustafa Kemal, bu olaya üzölmüş ve yanında bulunan Rauf beye, *"Görüyor musun Rauf! Hakkım yok muymuş? Mevki ve rütbe sahibi olmanın nekadardayönemli olduğunu görüyorsun,"* dediğinde, Rauf bey, *"Bence mücadelemize girişmeden önce bu çeşit zayıf unsurlardan kurtulmamız daha iyi olur,"* diye onu yanıtlamıştır. Mustafa Kemal, bu sözleri şöyle yanıtlamıştır: *"His bakımından belki haklısın. Ama pratikte değil!"* Bu yanıtta Mustafa Kemal'in özelliği ortaya çıkar:

Rauf bey idealisttir, bir duygu adamıdır; onun saltanata ve halifelğe bağlılığı da duygusaldır. Heceyanlıdır, bunun için de atılımlarında o anki duygularının etkisi altındadır. Oysa Mustafa Kemal akılcıdır ve ulusal davayı savunmada herkese ihtiyacı olduğunu bilmektedir. O, Rauf beye, “*His bakımında belki haklısın. Ama pratikte değil!*” dediğinde önemli bir özelliğini ortaya koymaktadır. Hedefe varmak için, duygusallıkla değil, akılcı yoldan ve pratik olanı düşünerek yol almak gerekir. O, Albay Kâzım'ın bu hareketine üzülmüş, ama onu bu mücadelede saf dışı bırakmamıştır; çünkü ne olursa olsun ona da ihtiyacı vardır.

Mustafa Kemal'in bir noktaya kadar saldırısını yalnızca Damat Ferit kabinesine karşı yapması ve padişahın bu işlere karışmış olduğunu bilmezlikten gelmesi yine onun gerçekçi tutumunu gösteren başka bir örnektir. O, her şeyi sırasında yapan, hamlelerini tam zamanında gerçekleştiren büyük bir satranç oyuncusudur.

Mustafa Kemal, ne zaman yumuşak, ne zaman sert davranacağını iyi bilen; ne zaman blöf yapacağını ve ne zaman açık oynayacağını en doğru noktada kararlaştıran bir zekâyâ sahiptir. Onun, ordusunu hazırladığı sırada, düzenli bir biçimde geri çekilerek ve böylece düşmanı Anadolu içlerine çekerek tehlike içine sokması, sonra da umulmadık anda düşmanın başına inmesi onun yine gerçekçi görüşünden ileri gelir. Mustafa Kemal, gerçekçi oluşu yanısıra, olanüstü bir duyarlığa sahiptir. Askerlik ve siyaset konuları yanısıra, kültür konularında da ileri bir anlayışa yönelmiştir. Türk toplumu için her alanda yaptığı devrimler bunun en kesin delilleridir.

Onun önemi Türkiye sınırlarını aşmış, dünya devletlerinin dış siyasetlerinde büyük değişiklikler ortaya çıkartmıştır. O yalnızca, yozlaşmış, kurumuş, kısırlaşmış Osmanlı hükümetlerini ve bir şey yapmaya gücü olmayan padişahı devirmekte kalmamış, İngiltere kabinesini ve onun ünlü başbakanını da siyaset yaşamından çekilmeye zorunlu bırakmıştır. Bukadarla kalmamış, onun zaferi, dünya içindeki, sömürge durumunda olan çeşitli ulusların da bağımsızlıklarını kazanmalarında bir örnek olmuştur. Ayrıca, çağdaş devlet düşüncesinde de çok sayıda dünya ulusunu etkilemiştir.

Mustafa Kemal'in karşısında yer alanlar, başka deyişle tarihsel gelişim içinde ona karşı olan güç, gelişim evrelerini geçirerek ve yozlaşarak tükenmiş bir anlayışın temsilcileriydiler. Mustafa Kemal, bu son evresini yaşayan gücün içinden filizlenen yepyeni bir güçtü; bu gücün ölümü ona hayat vermişti. O, artık olumsuzluk evresini yaşayan

gücün zorunlu olarak yarattığı olumlu bir güçtü. O böylece, kendi ulusunun yaşamını sürdürebilmek için, ölmek üzere olan bu gücün karşısına dikildi.

Mustafa Kemal'in karşısındakiler her şeyden önce bu yozlaşmanın, ölüm anının başında bulunan kimselerdi; yâni Osmanlı padişahı ve devletiydi. Çünkü o, yepyeni bir düzen getirecek olumlu bir güç olarak ortaya çıkmıştı. Türkiye üzerinde hak iddia eden yabancı ülkeler, ancak komutan Kemal Paşa'nın karşısındaydılar. Ama Mustafa Kemal olarak, yâni devrimci niteliği içinde onun gerçek düşmanları son yüzyılların birikimi içinde yozlaşmış Osmanlılıktı. Nite-, kim savaş bittikten sonra, o dönemin düşmanları olan yabancı ülkeler, Mustafa Kemal'i ilk alkışlayan ve övenlerin başında geldi. Çünkü Mustafa Kemal, dünya siyaseti gereği ve siyasal ilişkiler yönünden karşı çıktığı bu devletlerin karşı bir gücü değildi; temelini Batı uygarlığına dayamış bir devlet sisteminin savunucusuydu. Öbür yanda, Osmanlılık, onun bütün çabalarına, başarılarına, devrimlerine karşı çıkan sürekli bir karşıt güç ve bir düşman olarak kaldı.

Öyleyse, *Nutuk*'ta izlenen en belirgin olay ya da ana sorun, bu iki karşıt güç arasındaki ölüm-kalım savaşıdır. Başka deyişle, tarihsel gelişmenin organik çatışması eskimiş güç olan Osmanlılıkla güçlenmekte olan Yeni Türkiye arasındadır. Burada dış düşmanların durumu, hernekadar o dönem için ciddi bir tehlike idiye, tarihsel gelişim içinde mekanik bir müdahaleden başka bir şey değildir. Yukarda açılanmaya çalışılan organik çatışma, derinden derine gelişen gerçek çatışmayı verir; oysa mekanik müdahale ancak belli ve sınırlı bir süre içindeki, geçici olan yüzeydeki çatışmayı getirir.

Bu düşüncelerin ışığında, *Nutuk*'u sahneye uyarlarlarken, gerçekleştirilmesi zorunlu olan görünüş ve belirtilmesi gereken ana sorun-olanaklar elverdiği kadar-bu organik çatışmayı göstermektir. Kısacası, *Nutuk*'taki olayları genişlemesine ele alırken ön düzeyde olan düşünce, organik çatışmanın konusu olan, *Türkiye'nin yapısı içindeki oluşumun sonucu olarak* varolan bu iki karşıt gücün çatışmasını vermektedir. Bunun için de, biz, *Nutuk*'u sahneye uyarlarlarken, mekanik bir müdahale olarak tanımladığımız dış ülkelerin düşmanlıklarını ikinci düzeyde ele aldık. Gerçi bu mekanik müdahale organik çatışmadan kopuk değildir; elbette dış ülkelerin tutumu Türkiye'nin yapısındaki oluşum ile ilintilidir. Ancak geniş kapsamlı bir eseri sahne üzerinde sınırlarken yapılması gereken seçimde organik çatışma, mekanik müdahaleden mutlaka daha önemlidir.

Mustafa Kemal'in karşısında olanlar Türkiye'nin yapısı içindeki oluşuma karşı direnenlerdir. Bu direnenlerin başında yozlaşmış olan gücün başındaki Vahdettin, onun simge durumuna gelmiş olan sadrazamı Damat Ferit ve işgal kuvvetleriyle işbirliği yapmış olan nazırlar ve çeşitli kimselerdir. Oyunda, karşı güçlerin en renkli ve belirgin temsilcileri Vahdettin, Damat Ferit, Ali Kemal, Sait Molla, Dahiliye Nazırı Âdil gibi kimselerdir. Yabancıların çabaları mekanik müdahaleleri içinde gösterilmiştir. Hatta bu dış düşmanlar bir noktada organik çatışmanın karşıt güçlerine oranla olayların gelişmesini daha nesnel gözle izlemişler ve işin sonucunu Vahdettin ve yandaşlarından daha önce sezmişlerdir. Bu onların Türkiye'de olup bitenlere yabancı olarak bakmalarından dolaydır. General Harrington'un, Lloyd George'un sabırsız ve ivedilikle verdiği ultiyatomu yirmi dört saat cebinde taşıması, çıkacak tatsız ve tehlikeli olayları önlerken, Osmanlı Devleti'nin başındakiler tatsız ve tehlikeli olayların çıkması için var-güçleriyle çalışmışlardır. Damat Ferit'in Adliye nazırı Ali Rüstü Yunan ordusunun ilerleyişini kendi programlarına dahil görürken⁴¹, Lord Curzon Yunan ordusunun Anadolu içlerine girmesini "*çok tehlikeli ve sonuçsuz bir iş*" olarak nitelendirmiştir⁴². Aynı çelişki Vahdettin ile Rumbold'un konuşmasında görülür. Rumbold, İstanbul'un Kemalist sempatizanlarla dolu olduğunu söylerken Vahdettin'in İstanbul'un ona bağlı Osmanlılarla dolu olduğunu söylemesi ya da Rumbold'un Ankara Hükümeti ile bir anlaşma düşüncesini aşlamaya çalışmasına karşılık Vahdettin'in buna kesin bir yolda itiraz etmesi⁴³, çok yönlü nedenleri de birlikte getirmektedir. Bu örnek aynı zamanda organik çatışma için de olanlarla, mekanik müdahaleyi yapanlar arasındaki görüş ayrıcalığını da göstermektedir.

Üzerinde durulacak başka bir nokta da mekanik müdahalenin temsilcileri olan yabancılar her şey olup bittikten sonra yaptıkları yanlışları bazan öz eleştiriyi getirerek, bazan ciddi ve bazan da buruk bir alayla ortaya koymuşlardır. Buna karşılık organik, yâni gerçek çatışmanın karşıt ucu, tarihsel gelişme gerçeğini unutarak kendi yanlış ve geride kalmış düşüncelerini savunmada, çeşitli yollardan bunu güçlendirmede bir an bile duraklamamışlardır. Bu da Türkiye'nin yapısı içindeki oluşumun sürmekte olduğunu göstermektedir. Başka deyişle, tarihsel gelişme içindeki organik çatışma sürecini doldurmamıştır.

⁴¹ Bıyıklıoğlu, 61.

⁴² Kinross, I, 356-9.

⁴³ Jaeschke, 163 ve 272.

Oyunda organik çatışmanın ön düzeye alınmasının bir başka nedeni de budur.

Oyundaki Dil ve Tavır Sorunları:

Tiyatroda dil ile tavır birbirinden ayrılamayacak bir bütündür. Tıpkı konuşma ve hareketin iç içe, birbirine kaynamış olduğu gibi, sahne üzerindeki jest, ruhsal durumları, kişinin toplum içindeki yerini ve içinde bulunduğu sorunu gösteren bir hareket olduğuna göre, dil ile tavır da bu hareketi doğru ve gerçekçi açıdan seyirciye iletilecek olan öğelerdir. Dil somut bir araç durumundayken tavır da bu somut aracın kavramsal niteliğidir. Bir insanın ruhsal, biyolojik, evrensel eğilimleri yalnızca o kişinin gövdesel hareketlerinde değil, aynı zamanda dili kullanmaktaki özelliğindedir. Bu yönden, tiyatronun dili kullanması, bir dilcinin bilimsel ve sözlük anlamındaki dil anlayışı içinde değildir. Elbette, tiyatrodaki doğru ve düzgün bir dil gereklidir; ancak bu doğruluk içinde, dilin, tavır yoluyla yaratılan oyun kişisini belirlemesi de şarttır.

Bu düşüncemizle, dili oyundaki kişilerin dramatik özelliklerini ve yapısal niteliklerini belirlemek, onların tavırlarını kesinleştirmek düşüncesiyle kullandık. Karşıt güçlerin savaşında eskiyi eski dille, yeniye de yeni konuşma dili içinde vermeye çalıştık. Ancak tavrı getirirken, eski dili bugün için anlaşılabilir biçime soktuk. Damat Ferit'in konuşması elbette Mustafa Kemal'in konuşmasından değişiktir. Osmanlı İmparatorluğu'nun sadrazamı Damat Ferit herhalde arı Türkçe konuşamaz, konuştuğu anda özelliklerini, düşüncelerini genel tavrını yitirir.

Yeni Türkiye'nin genç kuşaklarını temsil eden oyuncular da Osmanlıca konuşmazlar. Çünkü onların tavrı Osmanlı tavrının karşısındadır. Öbür yanda, yabancıların konuşmalarını bugünkü konuşma dili ve yaygınlaşmış öztürkçe sözcüklerle sağladık. Çünkü bir İngiliz'in Türkçe konuşurken yapabileceği yanlışları da vermek, dramatik gerilimi geriletecek bir durum yaratabilirdi. Ama toplumumuz içinde bulunan Rum vatandaşların karakteristik Türkçeleri, alışkın olduğumuz için böyle bir sakınca göstermiyordu.

Osmanlıca ile Türkçe konuşmanın bu oyunda kişilere göre değerlendirilmiş olması oyunun genel tavrı açısından da yardımcı olduğu düşüncesindeyiz. Bir örnek verelim. Bir sahnede Damat Ferit şöyle konuşur: *"Zatılâliniz bu defa nazır intihab edilmemiş bulunuyorsunuz. Meyus olmayınız...."* Şimdi bu tümceyi şöyle kursak: *"Siz bu kez bakan*

seçilmemiş bulunuyorsunuz. Üzülmeyiniz...” Bu ikinci tümce, dilci olarak yeğ tutulabilir. Ama Damat Ferit’in tavrını yokeden bir durum ortaya çıkardığı için, sorunları yansıtan bir tiyatro yapıtında sakınca- lıdır. Öbür yanda, Mustafa Kemal, “*Efendiler, Dış İşleri Bakanı bulun- nan Bekir Sami beyin başkanlığında bağımsız bir temsilciler kurulu seçildi,*” dediğinde bu Atatürk’ün tavrı açısından yadırganmaz. Tersine, onun tavrına katkıda bulunur. Ama dramatik anlatım yönünden ba- zan öyle anlar ve durumlar vardır ki, öztürkçe sözcüklerin arasında bir Osmanlıca sözcük koymakla en iyi etki sağlanmış olur. Bir örnek verelim. Mustafa Kemal, saltanatın kaldırılması toplantısında konuşur- ken şöyle der: “*Efendiler, Türkiye devletinin bağımsızlığına son veren, Türkiye halkının hayatını, namusunu, şerefini yok eden, Türkiye’nin idâm kararını ayağa kalkarak bütün endamı ile kabul etmek istidadında kim olabilir?*” Konuşmanın başındaki “bağımsızlık” sözcüğü yadıır- ganmaz, öbür yanda “bütün endamı ile kabul etmek istidadından kim olabilir” bölümü Osmanlıca renkleri taşımasına karşın Atatürk’ün üslubunu ve tavrını getirmede yardımcıdır.

Bir tiyatro yapıtında—hele bu yapıt belgesel nitelikteyse ve tarih- sel bir süreci içeriyorsa—dil ile tavır sorununu bir arada ve bütünlen- miş olarak düşünmek zorunludur. Bu ne yazarının isteğine ne de eği- limi ile ölçülebilir. Oyunun yapısı ve kişilerin özellikleri dil ile tavrı kendine uygun bir biçimde getirir. Ondaki ötesi zorlama olur.

Son Söz

Nutuk, Türk bağımsızlık savaşının ve değişim çabalarının Atatürk’- ün açısından değerlendirilmesidir. Biz bu oyunumuzla *Nutuk*’u kapsayan konuların kendi başımıza bir değerlendirmesini yapmadık. Bu yapıt- taki açıyı olduğu gibi bıraktık ve oyunumuzun adını da *Söylev* koy- duk.

KISA KAYNAKÇA

- Mustafa Kemal ATATÜRK, *Nutuk*, I, II, III, İstanbul 1962.
 Tefrik BIYIKLIOĞLU, *Atatürk Anadolu’da* Ankara 1959.
 Afet İNAN, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara 1968.
 Afet İNAN, *Tarih’ten Bugün’e*, Ankara 1970.
 Gotthard JAESCHKE, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Ank. 1969.
 Mazhar Müfit KANSU, *Erzurum’dan Ölümüne kadar Atatürk’le Beraber*, I, Ankara 1966.
 Enver Ziya KARAL, *Atatürk’ten Düşünceler*, Ankara 1969.
 Lord KINROSS, *Atatürk*, I, II, İstanbul 1966.